

Щодо дендрологічної частини плану, то ми її усе-таки змінили. Нагадаю, що за планом на Горіховій галявині було заплановано створення композиції "Козацька рада" (30 ясенів посеред галявини, а посередині дуб бореальний (гетьман).

На Нагірній галявині – композиція "Біла хатка", де насадження повинні були символізувати хатку (з берези), дівчину (калина) і козака (дуб) і т.д.

Ми вийшли з конкретними пропозиціями на Вчену Раду ЦБА ім. М.М. Гришка і узгодили зміни, які пропонували замість Кленової поляни (клену у нас і так десятки тисяч, у тому числі та самосійного) створити молоду діброву з елітних саджанців, яка, на нашу думку, буде відігравати значну роль у ландшафтах "Олександрії"; замість "Білої хатки" створена Нагірна галявина з дубом звичайним і інші зміни.

Роботи з впорядкування центрального ядра парку "Дідинець" проведені тільки частково. Відновлено всі 9 алей, які відходять від композиційного центру-палацу, але роботи з відновлення самих будівель ще не розпочинались, що пов'язано з браком коштів.

У плані покращення санітарно-естетичного стану парку у найближчі роки намічено проведення таких природоохоронних заходів: капітальний ремонт дамби на ставку "Лазневий"; ремонт дамб на ставках №1 та №3 (західна частина парку); закріплення дерев'яними сваями берегів на ставку №2 та "Холодний"; очищення берегу річки Рось (по всій території парку) від суховершинних дерев та таких, що вже лежать у воді; обнесення заповідної території парку ровом з метою унеможливлення проїзду приватного автотранспорту; влаштування на території парку стоянки для екскурсійних автобусів; проведення своєчасних вибірково-санітарних і ландшафтних рубань дерев; капітальний ремонт окремих алей та ін.

Ключовим питанням наукової тематики парку є інтродукція та акліматизація рослин. За останні десятиріччя попереднє випробування у дендропарку пройшли тисячі найменувань деревних і трав'янистих рослин. Найбільш досконало вивчені такі групи, як деревні бобові, родина Кипарисових, ґрунтопокритві рослини, водні та прибережноводні, деревні ліани, представники родів Глід, Сосна. Досить велика і повноцінна робота проведена з вивчення шкідливої ентомофауни хвойних рослин, а також впливу техногенного забруднення на ріст головних паркотвірних порід (в першу чергу, вплив нафтопродуктів та 6-валентного хрому), оскільки таке забруднення протягом останніх 10 років стало великою проблемою для "Олександрії".

Одним з напрямків наукової роботи, яка проводиться в "Олександрії", є вивчення питань, пов'язаних зі збереженням і розмноженням рідкісних і зникаючих рослин, занесених до Червоної Книги України.

Декілька років тому науковцями дендропарку завершено ботанічну інвентаризацію видового складу. За підсумками видано дві монографії: "Дерева і кущі парку "Олександрія"" і "Каталог видового складу".

За останні роки у дендропарку "Олександрія" склався сталий науковий колектив, в якому працює 2 доктори та 5 кандидатів наук, 7 працівників є аспірантами та здобувачами ступеня кандидата наук. Це дає змогу на високому рівні виконувати науково-дослідні роботи.

Фінансування Академії наук і науково-методичне керівництво ЦБА ім. М.М. Гришка дають можливість планомірно продовжувати роботу спрямовану на

збереження і збагачення видового та генетичного різноманіття дендропарку "Олександрія", розробляти біоекологічні основи охорони і захисту рослин в умовах посиленої рекреації та техногенного забруднення середовища, розвивати парк як історично-культурний центр і пам'ятник садово-паркового мистецтва.

УДК 712.3.03

Асист. Л.В. Пархуй^{1,2}; студ. О.О. Шевчук²;
студ. О.І. Мотовильчук² – м. Львів

РОЗВИТОК САДІВ І ПАРКІВ В МІСТЕЧКУ ОЛЕСЬКО У XVII-XX СТ.

Розглянуто аспекти садово-паркового мистецтва XVII-XX ст. містечка Олесько Львівської області. На прикладах міських садів, замкових садів і монастиря капушинів використано характерні методи для створення замкового парку. Розглянуто також сад епохи Бароко, а також дано порівняння приватних міських садів середини XIX ст. і наприкінці XX ст.

Assistant L.V. Parhuts', student O.O. Shevchuk,
student O.I. Motovyl'chuk – Lviv

Gardens and parks development in Oles'ko town in XVII-XX centuries

The article deals with the garden-park art of the XVII-XX century in the town of Olesko in Lviv region. With the examples of town gardens, the castle's gardens and monastery of Caputyni the characteristic of methods used at the foundation of the castle's park, the Barocco garden is given and also the comparison of the town private gardens in the middle XIX-th and at the end of the XX-th centuries.

Містечко Олесько засноване в особливому ландшафтному середовищі. Стародавнє поселення виникло на підвищеній ділянці серед боліт та озер. З південного боку його оточували лісисті гори Вороняцького кряжу. У середньовіччя містечко було укріплене валами та ровом з боку горбів, а з північної частини мешканців містечка захищали непрохідні болота. Озеро поділяло поселення на дві частини. Важливу оборонну роль відігравав замок, який розмістився на високому пагорбі серед боліт північніше Олеська. У період нападів ворога він також слугував захистом для міщан і селян із навколишніх сіл.

Значного розквіту містечко набуло після отримання магдебурзького права у 1441 р. [1]. З цього часу, незважаючи на часті пожежі та руйнування, відбувається неухильне зростання поселення. Найбільшого розвитку Олесько набуло у XVII-сер.XVIII ст. На цей час сформувалась ринкова площа із ратушею, торговими рядами, костелом і церквами.

У 1590-1610 рр. Іван Данилович на місці давньоруської твердині розбудовує новий замок, обводить його валом і ровом. Два рукави одного струмка омивали пагорб, на якому розміщувався замок [2]. Імовірно, що між 1610 та 1683 рр. заклали призамковий парк, оскільки вже у 1683р. на кошти королеви Марії Казимири розпочалися реставраційні роботи у замку, а коло підніжжя замку, на місці запущеного саду, закладають новий сад в італійському стилі [3]. Про запущений сад, з якого "ледве слід лишився", згадує також і Бароч у "Хроніці Олеська"[4]. У період реконструктивних робіт (1683-1687 рр.) упорядковано старовинний партер із в'їзною брамою, відремонтовано кухню, пекарню, кондитерську, будинки для

¹ кафедра екології та ландшафтної архітектури

² Український державний лісотехнічний ун-тет

1. Історія садово-паркового будівництва

служб, тюрму, каплицю Св. Анни та ін. Можливо, саме тоді на місці струмків влаштували ставки навколо замку. Невід'ємним елементом парку стали різні скульптурні фігури. В інвентарних описах наводиться асортимент дерев та кущів, серед яких є і рідкісні: цитрусові, кипариси та олеандри [5]. У час відновлення парку вздовж ставка із північного боку будують конюшні та каретну, а над водою будиночок для лебедів. У наступному столітті будують павільйони для купання та відпочинку, а перед замком з боку містечка створюють оранжерею із зимовим садом, теплицею та будинком садівника. Північний пагорб засаджують фруктовим садом, а дві дороги, що вели до замку із містечка, обсаджують липами.

У 1739 р. Северин Жевуський закладає в Олеську монастир о.о. Капуцинів [7]. Будівництво монастиря та костелу при ньому доручили виконати досвідченому будівничому, капуцину Андрію Добравському із Поділля. Увесь пишний ансамбль монастиря був створений у стилі бароко. Перед фасадом костелу на відкритому дитинці скульптор Леблон встановив три кам'яні фігури святих. У плані двір монастиря нагадує тринефну одноабсидну культову споруду [8]. У монастирі розпланували чудовий регулярний сад, поставили п'ять мурованих альтанок, оздоблених малюнками. У саду створили два ставки для риби, яку споживали у пісні дні. Третій ставок розмістився за межами монастиря. Топографія місцевості підказує, що водойма знаходилась на північ від стін монастиря. Крім того, із "Хроніки Олеська" довідуємось, що у 1834 р. внаслідок сильної спеки висохли ярина на полі та навіть дерева. Тоді ж між луками монастиря та селом Кути загорівся старий став (ймовірно очерети ставу *авт.*) і пожежа, яка тривала три місяці, знищила все навколо [9]. Зелені насадження у дворі були схожими на типовий бароковий сад. У планувальній структурі строгої симетрії не дотримувались, але територію поділяли доріжки, прокладені по осі монастиря. Стрижені шпалери, партери, ділянки лікарських рослин і ділянки із городиною, фруктові дерева, басейни – це ті прийоми, які використовували у палацово-паркових комплексах періоду бароко і які застосовували при вирішенні ландшафту монастиря. У 1785 р. капуцинам було наказано залишити монастир, що призвело до його подальшого спустошення. Лише через три роки монастир повернули колишнім власникам.

Традиції закладення садів були відомі та у самому Олеську. У середмісті існувало дві церкви: Св. Дмитрія та Успення Пр. Богородиці, а у Миколаївськ передмісті – третя церква Св. Миколая. Саме навколо цих церков, а також і коло костелу були закладені невеличкі сади. Імовірно, вони будувались за принципом замкненого середньовічного саду, який був поширений у Європі у часи середньовіччя. На кадастровій карті сер. XIX ст. костел і дві церкви (Св. Дмитрія та Успенська) обнесені муром, а ділянка позначена знаком "сад" [6]. На жаль, кадастри не дають змоги простежити планувальний характер цих садів. Відомо також, що на території цих храмів хоронили прихожан і священників, що також є характерним для середньовічних міст Європи. Ніяких відомостей про характер розташування та сади Миколаївської церкви немає. В 1814 р. цю парафію ліквідували, а сама церква Св. Миколая простояла до 1830 р.

XIX ст. знамените для Олеська новими перебудовами. До 1891 р. із сакральних споруд у містечку існували дві церкви, два костели та синагога. Старанням о. Пашковського було куплено ділянку для будівництва нової церкви, а у 1885 р. розпочалось її будівництво. План для нового храму Івана Хрестителя спроектував архітектор Василь Нагірний. У 1891 р. відбулось посвячення цієї церкви, а дві по-

передні розібрали і, таким чином, із двох парафій утворили одну. Церква Івана Хрестителя також мала свій невеличкий сад, обнесений огорожею. У східній частині саду існувало невеличке кладовище для поховання священників. Слід відзначити, що в Олеську ще в 1783 р. заборонили хоронити людей біля церков, а для цього розпланували у південно-східній частині кладовище і побудували там каплицю Св. Катерини.

У воєнні роки містечко зазнало руйнації, особливо постраждав замок. Відновлювальні роботи розпочались відразу після Другої світової війни, а реставраційні роботи у замку – лише у 1950-х роках. У 1969 р. після завершення реставраційних робіт замковий комплекс передали Львівській картинній галереї. Поруч із відновленням замку силами працівників Львівської картинної галереї (директор Б.Г. Возницький) відновили призамковий парк. У зв'язку із тим, що земля навколо замку довгий час використовувалась під сільськогосподарські угіддя, із старих посадок нічого крім декількох дерев і шпалер кизильника не залишилось [1]. При реконструкції парку брали до уваги документальні та іконографічні матеріали. Відшуковували сліди старих доріг і стежок, закріплених посадками дерев. Під час відновлення призамкового парку використовували такі насадження як тис, сосна, катальпа, тюльпанове дерево, береза бородавчаста, смерека, модрина європейська, верба біла, дуб звичайний.

Парк поділяється на три частини, які композиційно поєднані між собою і утворюють єдиний ландшафтний комплекс. Перша частина – це регулярний італійський сад на терасах, друга – англійський пейзажний парк, третя – фруктовий сад. У призамковому парку влаштовано ставки та канали, що значно збагачує його композицію. Тут встановлені різноманітні скульптури. Для створення атмосфери старовинного парку використано архітектурні деталі колишніх будівель – колони, кронштейни та ін. У липні-серпні 1996 р. на базі музею "Олеський замок" працював міжнародний пленер скульпторів "Неоліт-96". На території музею серед алеї парку залишилися роботи одинадцяти скульпторів, котрі брали участь у пленері.

Відновлювальні роботи були проведені також і у монастирі о.о. Капуцинів. За описами та аналогами відтворено регулярний замкнутий сад, який за характером слід віднести до барокового саду. При вході у монастир на невеличкій прямокутній ділянці влаштували декоративні форми із стриженого самшиту. Трохи далі розмістився замкнутий зелений кабінет, всередині якого поставлена статуя. У північно-східній і південно-західній частинах закладений фруктовий сад із абрикосами та вишнями. Правда, на сьогодні не відновлена частина із третім ставком, що розміщався за монастирем.

Із ростом містечка на сьогодні значно збільшилась площа приватних садів. Це можна прослідкувати на кадастрових картах XIX ст. і сучасних топографічних картах. Крім того, в Олеську існують сквер ім. Т.Г.Шевченка, невеличкі сади при дитячому садку, школі, двох церквах. На колишній ринковій площі створено три сквери, а у західній частині містечка на підтоплених територіях розмістився ще один сквер.

Література

1. Олеський замок. Путеводитель. – Львов: Камсняр, 1981. – С. 26, 30, 33-34.
2. ЦДАУ у м. Львові. Ф. 186, оп. 6, о. з. 1655.

3. Baracz S. Kronika Oleska. Towarzysz duchowiestwa katolickiego. Rocznik pierwszy. Tarnopol, 1864. – S. 423.
 4. Baracz S. Kronika. – S. 433.
 5. Czoowski. A. Jan III i zamek w Olesku. – Lwów, 1935. – S. 12, 16.
 6. Sownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów sowiaskich. Warszawa, 1886. – T. VII. – S. 464, 466.

УДК 712.253:712.41(292.485/477)(477.41/42) Ст. наук. співроб. Ю.О. Клименко¹,
 канд. біол. наук – м. Київ

ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІНИ ДЕРЕВНОЇ РОСЛИННОСТІ СТАРОВИННИХ ПАРКІВ ПОЛІССЯ ТА ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

У старовинних парках відбувається ландшафтна, таксономічна і фітопенотична деградація. Розроблено шляхи реставрації історичних насаджень з метою запобігти шкідливим тенденціям у дендропарках Тростянець, Олександрія та Софіївка.

Yu.A. Klimenko, Ph. D. – Kyiv

Evolution trends of arboreal vegetation of ancient parks of Ukrainian Polissya and forest steppe

Landscape, taxonomic and phytocenotic degradation is under way in the ancient parks. The ways of restoring the historical plantations have been worked out in order to counteract the harmful tendencies in the Trostianets, Oleksandria and Sofiivka dendroparks.

У Поліссі та Лісостепу України статус об'єктів загальнодержавного значення мають 57 старовинних (створених до встановлення радянської влади) парків: 5 дендропарків і 52 парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Крім цих парків був обстежений також Качанівський історико-культурний заповідник. Вивчали ландшафти за класифікацією Л.І. Рубцова [3, 4], який виділив 6 типів садово-паркових ландшафтів (лісовий, парковий, регулярний, лучний, садовий та альпійський), а також деревну рослинність.

Дендропарк "Олександрія" знаходиться у м. Біла Церква, його площа 297 га (з них історичної частини – 201,5 га). Визначною пам'яткою цього дендропарку є вікова діброва. Вона має природне походження, займає 43 га, розподіляється на дві частини. У меншій (1/3 площі діброви) немає підліску, проте добре розвинутий трав'яний покрив (парковий тип садово-паркового ландшафту), у більшій є усі яруси, дуб зростає разом зі своїми супутниками (лісовий тип садово-паркового ландшафту). З точки зору фітоценології діброва, яка формує парковий тип садово-паркового ландшафту, є деградованою, але з точки зору паркознавства вона має найвищу естетичну оцінку. Така зімкненість насаджень у цій частині діброви була досягнута штучно, вірогідно невдовзі після закладання парку. Хоча за літературними даними [2], деградація діброви призводить до всихання дубів, у парковій діброві "Олександрії", за даними [1], дуби не поступаються за таксаційними показниками дубам, які зростають у лісовому типі садово-паркового ландшафту, і відпад серед них за останні десятиріччя не перевищував відпаду в інших частинах дендропарку.

В "Олександрії" можна спостерігати й інший тип деградації діброви. Наприклад, на деяких ділянках дуб випав зі складу насаджень і на його місці почав домінувати ясен звичайний. Цей тип деградації призводить до появи гірших з естетичної точки зору насаджень.

Відрізняється від непорушених корінних насаджень і діброва, яка формує лісовий тип садово-паркового ландшафту (зокрема, у ній дуже розповсюдилася бузина чорна).

Збереження та підтримання обох частин діброви є найважливішим завданням дендропарку. У діброві з парковим типом ландшафту обробляються смуги землі, на які висаджують дворічні саджанці дуба. У діброві з лісовим типом ландшафту у вікнах пологів (на місці дубів, які загинули) на ділянках площею 0,07-0,08 га густо висаджують дво- або трирічні саджанці дубів. Потім у цих групах здійснюються доглядові рубання.

При створенні у м. Умань парку "Софіївка", насадження якого мають штучне походження, у ньому основним типом ландшафту був парковий. Але вже через 50 років після заснування почав переважати лісовий. Він є основним і у наш час. Тому зараз розчищають дібровний масив від супутніх видів, підросту та кушового ярусу. Окремі ділянки вже наближаються до стану, коли їх можна віднести до паркового типу садово-паркового ландшафту. Діброва добре збереглася на плато (урочище Дубинка). Схил від діброви до ставка займає деградована діброва, в якій у майже рівній кількості зростають ясен звичайний, липа серцелиста, дуб звичайний, граб звичайний, клен гостролистий, клен польовий, в'язи. Одним з найпоширеніших видів у дендропарку є ясен звичайний. Відсутність природного відновлення дуба та наявність рясного самосіву ясеня та граба свідчать про те, що дуби слід підсаджувати, а поширення ясеня та граба обмежувати.

У дендропарку "Тростянець" (Чернігівська область) спостерігається зменшення участі світлолюбних видів – сосни звичайної та берези повислої, а також дуба звичайного у насадженнях та поширення декількох тіньовитривалих листяних видів – клена гостролистого, в'яза шорсткого, явора, клена польового, ясеня звичайного, а також робінії звичайної. Аналіз вікової структури свідчить, що сосна звичайна, дуб звичайний і береза повисла представлені переважно стиглими та перестійними деревами при незначному відсотку молодняка, тоді як види, що поширюються, – переважно молодняками. Тобто, якщо не вживати заходів, зазначені тенденції будуть посилюватися. Тому у дендропарку застосовують власну методику відновлення насаджень. Вона передбачає вируб малоцінного насадження на значній площі – ділянки можуть мати розмір 60х80 м (близько 0,5 га) і більше, щоб майбутні посадки не попали під покрив існуючих рослин. Зберігаються тільки старі дерева. На місці вирубу створюється газон. Але галявини відвідувачі парку не бачать, оскільки між нею і доріжками залишається смуга з листяних дерев завширшки 15-20 м.

Потім поруч зі старими рослинами висаджують молоді того ж самого виду. При засновнику парку І.М. Скоропадському у Тростянці з хвойних часто робили смуги, тому і при відновленні їх насаджень застосовується цей прийом. Найчастіше смуги створюються з ялини звичайної (вона була однією з найпоширеніших у парку), але можуть використовуватися і інші види.

¹ Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України